

Ismeretlen adatok I. Tóth Zoltán kolozsvári könyvtárosi pályájának alakulásáról (1940–1941)

Azok, akik mostanáig I. Tóth Zoltán életével (1911–1956) és szakmai tevékenységével foglalkoztak,¹ többször kihangsúlyozták azt a fontos tényt, hogy a két világháború közötti időszakban pályafutása nem volt teljesen problémamentes. A neves kutatóprofesszor és egyben az 1945 utáni magyar történésznemzedék egyik legkiválóbb képviselője 1911. augusztus 11-én született Versecen. 1919-ben családja Temesvárra költözött. E város, a romániai Bánság székhelye, nagy szerepet játszott tanulmányaiban, tapasztalatainak kialakulásában. 1929 és 1939 között a kolozsvári egyetem teológiai és történelem–földrajz karát végzi el, majd a szatmárnémeti református gimnáziumban tanárkodik, ahonnan ösztöndíjjal kerül Párizsba. Itt 1937 novemberétől 1939 szeptemberéig tartózkodik, eközben szaktanulmányokat folytat. A tanári pályafutás és a párizsi továbbképzés lényegesen és sokoldalúan járul hozzá szakműveltsége fejlesztéséhez.

Különbféle (szubjektív és objektív) okok miatt a kutatás nem foglalkozott eléggé I. Tóth Zoltán életének igen fontos, 1940 és 1941 ősze közötti időszakával, bár ez a teljes évet kitevő időköz sokat nyomott a latban a későbbi kiváló monográfus szakmai kiteljesedésében. Itt említjük meg, hogy a későbbiekben I. Tóth Zoltán egyik első áldozata volt az 1956-os forradalomnak, amikor a budapesti egyetem történelem karának dékánjaként diákjai élén az elnyomó magyarországi szovjet hadsereg ellen tüntetett, majd életét áldozta a szabadságért, amelynek megszerzése akkoriban Kelet-Közép-Európa népeinek egyik legfőbb célkitűzése volt.

Ezúttal nem foglalkozunk I. Tóth Zoltán teljes életútjával, mások ezt helyettünk korábban és jobban megtették, de azt reméljük, főleg levelezése alapján felhívhatjuk a figyelmet arra, milyen nagy szerepet játszott szakmai életében az az év, amelyet tanárkódása mellett a kolozsvári Egyetemi Könyvtár könyvtárosaként eltöltött. A mellékletben közreadott levelek megmutatják, hogyan igyekezett a Párizsból frissen visszaérkezett fiatal kutató a Valentiny Antal² által nagy kompetenciával vezetett nagy múltú intézménybe bekerülni s beilleszkedni.

Egyik kedvenc tanítványa, Csatári Dániel munkásságának köszönhetően, aki kiadta és így módon rögzítette az utókor számára szeretett professzorának életművét, arról is tudomást szerezhetünk, hogy a szatmárnémeti református gimnázium fiatal tanára hogyan igyekezett megfelelni a legjobb értelemben vett középiskolai elvárásoknak. I. Tóth Zoltán már ez idő tájt foglalkozott a magyar értelmiség és társadalom múltjával, s ezzel párhuzamosan mindent megtett azért, hogy eleget tegyen a helyi szellemi követelményeknek. Az 1937 novemberében elnyert párizsi ösztöndíj nem várt esélyt adott tudni vágyásának, finomította és fejlesztette tudását és kutatószenvédélyét. Szegényes anyagi körülményei ellenére a Sorbonne őt érdeklő kurzusait

¹ I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok*. Bp. 1966. 10–21, 485–486; Csatári Dániel: *A lehelőstől a véglegesig. I. Tóth Zoltán emlékezete*. Tiszatáj XXXV(1981). 9. 62–65; Bányai László: *A román–magyar testvériségért. I. Tóth Zoltán öröksége*. Korunk Évkönyv 1981. 61–66; *Akadémiai Kislexikon*. Bp. 1990. 797; I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697–1792*. Csíkszereda 1998 (Miskolczy Ambrus előszavával); a könyv román változata: Buc. 2001 (Dávid Gyula bevezetője); Mândruț, Stelian: *Anii de studii universitare chujene ai istoricului I. Tóth Zoltán (1929–1934)*. Anuarul Institutului de istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca. Series Historica. XLIII(2004). 593–610.

² A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kézirattára. *Valentiny Antal hagyatéka. Levelezés*. 5784. sz. T betű doboz.

látogatta, levéltári kutatásokat végzett, és a párizsi könyvtárak anyagát bújta. Doktori dolgozata előmunkálataként egész sor tanulmányt közölt, kutatás céljából utazásokat tett a Hexagon és Európa más országaiban,³ a politikai események torlódása azonban megakadályozta abban, hogy ott és akkor megvédhesse doktori disszertációját.

Ilyen előzmények után még érdekesebb 1940. október 31-e és 1941. június 24-e között lebonyolított levélváltása a már említett Valentiny Antallal. I. Tóth Zoltán megüresedett könyvtárosi állásért folyamodott a kolozsvári Egyetemi Könyvtárhoz. Sajnos pillanatnyilag igen kevés adatunk van 1939. szeptember 11-e – Párizsból Szatmárnémetibe való visszatérése – és 1940. október 31-e – a könyvtár főigazgatójával lebonyolított első üzenetváltás – időpontja között.

Ha figyelmesen végiglapozzuk a leveleket, rájövünk, hogy ezek a főállásban való kinevezése utánra datálhatók. Nincs kizárva, hogy a levélíró már régebben próbálkozott könyvtárosi állásba kerülni: szó van itt a szeptemberi kérésről (hiányzik az ehhez szükséges dokumentáció). Az 1940. októberi – tehát első – üzenetében a kérvényező kifejti szakmai helyzetét.

Kérelmezőként előadja, a nehéz általános helyzetben nem volt lehetősége arra, hogy kellő időben beszerezze a hivatalos versenypályázaton való részvételhez szükséges iratokat, de biztosítja Valentinyt, hogy életének e nagy esélyét iratokkal is alá fogja támasztani. A levélíró kihangsúlyozza, milyen fontos lenne számára az áhított állás. Ez lehetővé tenné további tudományos felkészülését, azt, hogy a már amúgy is széles látókörű, külföldi úttjáról hazatért ifjú tudósjelölt rendszeres levéltári és könyvészeti munkát folytasson.

Amint az a függelékben közölt első levélből kitűnik, a szerzőt a főigazgató iránt érzett rokonszerv fűti, és bízik abban, hogy Valentiny támogatni fogja kérését. Rövid idővel az október 31-i üzenet után, november 7-én következik a második, s ez újabb bizonyítéka a kérelmező eltökéltségének. I. Tóth Zoltán biztosítja a főigazgatót, hogy hamarosan elküldi a szükséges iratokat, és ez már 1940. november 22-én bekövetkezik, amikor édesapja postázza Temesvárról az első okmányokat.

1941. áprilisáig – a már említett szubjektív és objektív okok miatt – hosszú szünet áll be a levelezésben. Eközben I. Tóth Zoltán lelkiismeretesen végezte szatmárnémeti tanári munkáját. Az is lehetséges, hogy az üzenetváltás folytatódott, de ennek sajnos semmilyen nyoma sincs az átnézett könyvtári anyagban. A kihagyást a következő év kora tavaszától újra rendszeressé váló levelezés sem indokolja. Talán újabb kutatások tisztázzák ezt az eléggé hosszú szünetet.

1941. április 11-én, a húsvéti ünnepek közeledténél időszakában találkozunk I. Tóth Zoltán következő híradásával. Az eseményre vonatkozó jókívánságok mellett a levélíró kifejti nyugtalanságát afölött, hogy késik a kolozsvári Egyetemi Könyvtár szakkönyvtárosainak a kinevezése. A szatmárnémeti tanár közben természetesen tovább folytatja a múlt kutatását: a kérvényező megemlíti a gimnázium gazdag, román nyelvű könyvtárának fontosságát, melynek néhány újabb dolgozata megírását köszönheti.

A következő, 1941. április 24-i levélben a fiatal tudós néhány ötletet sorol fel arra vonatkozólag, hogyan lehetne meggyorsítani a döntést az említett irányban. Egyre jobban bízik a neki kedvező megoldásban, és mint említi, a szakminisztériumhoz is kéréssel fordult. 1941. június 24-i üzenetében közli, hogy megoldotta összes, az iskolához fűződő gondját, és pedig azt, hogy az 1941. július 1-jei szóbeli érettségi vizsga egybeesett volna könyvtárosi munkája megkezdésével. I. Tóth Zoltán nem várta ki a gimnázium vezetőségének már azelőtt felajánlott honorári-

³ Átlapozva a szatmári reggeli lapok 1938-as számait, rábukkantunk I. Tóth Zoltán máig ismeretlen két cikkére: *Karácsonyi est a Montparnasse-on*. I. 3. január 5.; *Mécs László Párizsban*. I. 72. március 30.

umát, sokat foglalkozik a Kolozsvárra költözéssel, s kifejezi örömét, hogy végre bejut az Egyetemi Könyvtárba.

Végül is 1941 júliusa és 1942 januárja között dolgozott ténylegesen könyvtárosként az említett intézményben. Pillanatnyilag nem vagyunk birtokában az erre vonatkozó közvetlen adatoknak,⁴ de azt tudjuk, hogy a megszokott könyvtárosi munka mellett maradt elég ideje szakmaisága fejlesztésére is. Bizonyítéka ennek a Gáldi László és Makkai László szerkesztette *A románok története* című kötethez való hozzájárulása és egyéb fontos tanulmányok elkészítése. Mindez arra készítette a frissen megalakult Erdélyi Tudományos Intézetet, hogy 1942. január 1-jén felvegye szakemberünket abba a munkaközösségbe, amely Erdély múltjának egyes vetületeit volt hivatott kutatni. Ez nagyban hozzájárult I. Tóth Zoltán szakműveltségének további fejlesztéséhez is.

E műhelyjellegű próbálkozásunkban megkíséreltük, hogy I. Tóth Zoltán és Valentiny Antal 1940–1941 közötti levelezését ismertetve érzékeltesük, miként gazdagodott nemcsak a kolozsvári Egyetemi Könyvtár szaktisztikara, hanem a későbbi kiváló tudós szakképzettsége is. Reméljük, ezzel is hozzájárulunk a kitűnő magyar történészprofesszor szakmai arculatának megismeréséhez.

I. Tóth Zoltánról minden bizonnyal méltóan megemlékeznek tragikus, egyben felemelő és jelentőségteljes halálának félévészázados fordulója alkalmával.

Pap Ferenc fordítása

Függelék

Szatmárnémeti, 1940. X. 31.

Mélyen tisztelt Főigazgató Úr!⁵

Igaz hálával köszönöm meg a Főigazgató Úr szívességét, amellyel engem a könyvtárosi⁶ tisztség elnyerésére szükséges lépések felől tájékoztatni méltóztatott. Ezennel van szerencsém – immár másodízben – benyújtani kérésemet. Az elsőt szeptember 20-iki keltezéssel közvetlenül a minisztériumba küldtem fel dr. Baráth Tibor ny. rendkívüli e. tanár úr szíves közvetítésével. Az első kérdésben, melyhez eredeti okmányokat nem mellékeltem, a másodiknál kissé részletesebben fejtettem ki helyzetemet.⁷

Az annyira fontos keresztleveleket már jó két héttel ezelőtt sürgősen megrendeltem Versecről, Lugosról és Végvárról [Temes vm.]. A mai körülmények közt azonban rendkívüli nehézségbe kerül a legártatlanabb okmány megszerzése is a román megszállott területről. Bármenyire is igyekeztem, kérésemet csak hiányosan tudtam felszerelni. Remélem azonban, hogy életem eme nagy alkalmá nem fog egy kis késedelem miatt füstbe menni. Idővesztéség elkerülése céljából a keresztleveleket egyenesen a Főigazgató Úrhoz küldetem. Nem tudom,

⁴ Sajnálatos módon az 1944-es őszi katonai események miatt elveszett a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1940–1944-re vonatkozó irattára.

⁵ Valentiny Antal 1940. október 4-én ideiglenes megbízást kapott a könyvtár vezetésére, aztán október 20-án (vagy november 2-án) hivatalosan főigazgatóvá nevezték ki, és ezt a tiszteit 1942. augusztus 31-én történt nyugdíjazásáig betöltötte. Lásd *Erdély magyar egyeteme*. Kvár 1941. 246; Mândruț, Stelian: *Anton Valentiny și Biblioteca universitară clujeană*. Biblioteca și Cercetarea XIV(1990). 163.

⁶ Sajnos semmi nyomát nem találtuk az eddig folytatott levelezés kapcsán!

⁷ *A szatmárnémeti Ref. Gimn. Évkönyve az 1940–1941-ik évről*. Szatmárnémeti 1941. 13: tanítási időszak, 1940. október 21. és 1941. június 15. között; 19, 34, 41, 55. sorszám 15, Tóth Zoltán, rendes tanár, történelem–földrajz, 7 éve tanít, 5 éve tanít Szatmáron, tantárgyak: történelem, földrajz, román, a VIII-ik osztály vezetője, okleveles lelkész, a történelmi szertár óra, az önképzőkör történelmi szakosztályának vezetője, internátusi figyelő.

hogy az eredeti példányban beküldött mellékletekre is kell-e bélyeg. Biztonság kedvéért kellő mennyiségű felragasztatlan bélyeget bátorkodtam mellékelni.

Főigazgató Úr további szíves pártfogását kérve maradok őszinte igaz tisztelője:

Tóth Zoltán

Szatmárnémeti, 1940. nov. 7.

Mélyen Tisztelt Főigazgató Úr!

Október hó 31-ikén volt szerencsém benyújtani – Főigazgató Úr szíves értesítésére – kérésemet. Sajnos nem állott rendelkezésemre minden okiratom. Pótlólag ígértem beküldeni a szükséges keresztleveleket. Tekintettel arra a körülményre, hogy a mai rendkívül zavaros postai viszonyok közt⁸ csak nagy késedelemmel tudnék eleget tenni ígéreteimnek, most legalább szerb–román nyelvű állami anyakönyvi kivonatokat küldöm el eredetiben, mert ebből úgy a magam, mint szüleim vallása kitűnik. Mihelyt az előbb említett okiratok megérkeznek, azonnal küldöm azokat is.

Siettem legalább ennyiben pótolni kérésem felszerelésének hiányait, mert értesülésem szerint hamarosan sor kerülhet a döntésre,⁹ és nem szeretném, ha éppen okmányhiány miatt kerülnek hátrányos helyzetbe, ami roppant súlyosan érintene.

Főigazgató Úr szíves elnézését kéri ez újabb zavarkodásáért legőszintébb híve:

Tóth Zoltán

Temesvár, 1940. november 22.

Méltóságos Uram!

A mellékelt keresztlevél-kivonatot azon tiszteletteljes kéréssel küldöm, hogy azt fiam, Tóth Zoltán szatmárnémeti lakos 1940. év október hó 31-én kelt s az egyetemi könyvtárosi állás elnyeréséért beadott kérvényéhez mellékelni szíveskedjék.

A szülők és nagyszülők keresztleveleit Nagyváradról, innen odahelyezett Kiss János gimnáziumi tanár úr által postán megküldtem Méltóságod címére.

Méltóságod szívességét hálásan köszöni szolgálatra kész híve:

Tóth Benjámín

Szatmárnémeti, 1941. április 11.

Mélyen Tisztelt Főigazgató Úr!

A közelgő húsvét alkalmából Istentől áldott szent ünneplést és a vakáció alatt nyugalmas pihenést van szerencsém kívánni.

Egyúttal megemlítem, hogy a kinevezések elhúzódása egy ideig feszült idegállapotban tartott, de ma már úgy rendezkedtem be, hogy a várakozás ne legyen egyúttal munkátlanosság is. Szabad időmben – igyekszem, hogy ilyen minél több legyen – szaktanulmányokkal foglalkozom, és erre szerencsére elég jó alkalmam nyílik a helybeli kir. kath. gimnázium, volt állami lyceum meglehetősen jól felszerelt román könyvtárában. Amennyire csekély erőmből telik, megteszek mindent, hogy az idő ne múljék el hiába felettem.¹⁰ Ilyenformán nyugodtan várom sorsom alakulását.

Húsvéti jókívánságaimat megismételve maradok a Főigazgató Úrnak őszinte igaz híve:

Tóth Zoltán tanár

⁸ Lásd a 4. és 6. jegyzetet!

⁹ A kultusz kormányzat az 1940–1941. tanév végéig 40 tisztviselőt nevezett ki, 21 altisztet és szolgát alkalmazott. Lásd *Erdély magyar egyeteme*. Kvár 1941. 246.

¹⁰ *A szatmárnémeti Ref. Gimn. Évkönyve az 1940–1941-ik évről*. Szatmárnémeti 1941. 38. Lásd a Tóth Zoltánról és 1940. évi munkásságáról összeállított tömör fejezetet.

Szatmárnémeti, 1941. ápr. 24.

Méltóságos Uram!

Mély hálával köszönöm Méltóságos Uram szíves értesítését, melynek alapján azonnal benyújtottam kérésemet Szily Kálmán államtitkár úrhoz.¹¹

Abban a reményben, hogy hamarosan foganata is lesz kérésemnek, megújítom köszönetemet mindazon támogatásért, amelyben Méltóságos Uram részéről eddig részem volt, és maradok továbbra is mély tisztelettel:

Tóth Zoltán tanár

[42. IV. 4.; Kolozsvár]

Boldog húsvéti ünnepeket kíván: Tóth Zoltán

Méltóságos Valentiny Antal igazgató úrnak, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár

Szatmárnémeti, 1941. június 24.

Mélyen Tisztelt Főigazgató Úr!

Van szerencsém tisztelettel jelteni, hogy iskolánkban az érettségi vizsgálat szóbeli része f. h. 25-én kezdődik, és körülbelül 4 napig tart. Amennyire most meg tudom ítélni, legkésőbb július 1-re meg tudok jelenni munkahelyemen.¹² Egyben bejelentem azt is, hogy még június hónapra az iskolánál vettem fel fizetésemet, tehát a könyvtár részéről erre a hónapra semmit sem igényelek. Egy kissé borzongva gondolok a költözködés kellemetlenségeire, de annál nagyobb örömmel arra, hogy most már igazi munkamezőre kerültem.

A közeli viszontlátásig maradok a Főigazgató Úrnak őszinte és igaz híve:

Tóth Zoltán

¹¹ *Erdély magyar egyeteme*. Kvár 1941. 410.

¹² *A szatmárnémeti Ref. Gimn. Évkönyve az 1940–1941-ik évről*. Szatmárnémeti 1941. 37. Lásd Tóth Zoltánnak a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban nyert kinevezése hírét; I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok*. Bp. 1966. 30: „úgy menekültem a kolozsvári egyetemi könyvtárórságba, mint négy évvel azelőtt Párizsba”.